

пілого, то треба зазначити, що при наявності інтересів третіх осіб практичні органи під час досудового розслідування не завжди надають можливість знайомитися з усіма матеріалами, робити копії документів і приймати докази як належні по тій чи іншій справі.

Особливої уваги потребують питання щодо забезпечення прав потерпілого під час збирання доказів у досудовому розслідуванні, оскільки саме тут виникають багато питань стосовно дотримання прав потерпілого, внаслідок чого виникають окремі порушення в майбутньому, на інших стадіях кримінального провадження.

Відповідно до положень ст. 93 Кодексу збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим у порядку, передбаченому цим Кодексом. Потерпілий здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів [2].

Отже, незважаючи на те, що Кодексом прямо передбачені права потерпілого, у частині витребування та отримання необхідних доказів для забезпечення своїх прав - це зробити сьогодні досить важко. Це зумовлено тим, що найчастіше потерпіла особа стикається з заінтересованістю певних осіб чи органів стосовно тієї чи іншої ситуації, що унеможлиблює отримання належних доказів для забезпечення своїх прав у досудовому розслідуванні.

Розглянувши та проаналізувавши теоретичні аспекти, нормативно-правові акти, погляди окремих вчених щодо ситуації з забезпеченням прав потерпілого з огляду отримання доказів у досудовому розслідуванні можна дійти головного висновку про те, що права потерпілого чітко визначені Кодексом, але сказати на сьогодні, що всі ці права виконуються, неможливо. Це стосується багатогранності питань, які можуть виникати під час проведення досудового розслідування й складності отримання певних належних доказів.

Так, виникають питання щодо доступу потерпілого до відповідних матеріалів справи, оскільки ці питання вирішуються одноособово слідчим, прокурором, не існує класифікації чи переліку документів, які можна надавати на ознайомлення потерпілій особі, а які ні.

Не конкретизовано поняття загальнодоступного документу, що своєю чергою може поставити під сумнів правильність проведення досудового розслідування та забезпечення прав потерпілого, а може й всього кримінального провадження.

Також існує неоднозначна ситуація з отриманням, використанням і оцінкою доказів, що відіграє вирішальну роль не тільки для проведення досудового розслідування, дотримання прав потерпілого, а й для всього кримінального провадження, оскільки практичні органи можуть використовувати отримані докази у своїх інтересах або в інтересах інших осіб.

Отже, з огляду на сказане, можна стверджувати, що не все залежатиме від самої потерпілої особи, а ще й велика частка від правоохоронних органів, які повинні усвідомити, що треба насамперед захищати права людини відповідно до положень нормативно-правових актів, оскільки може так статися, що саме вони можуть опинитися з іншого боку та потребуватимуть певної допомоги.

Література

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - Ст. 141.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. // Голос України. - 2012. - 19 травня (№ 90 - 91).

3. Кримінальний процесуальний кодекс. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. - Х.: Право, 2012. - 768 с.

4. Нор В.Т. Проблемы теории и практики судебных доказательств. - Львов: "Высшая школа", 1978. - 112 с.

Лисюк Ю.В.

кандидат юридичних наук, доцент

начальник відділення

юридичного забезпечення ОДУВС

Надійшла до редакції: 30.04.2013

УДК 343.12

ПРОБЛЕМА ЗАХИСТУ ПОТЕРПІЛИХ ТА СВІДКІВ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ПЕРШОЧЕРГОВИХ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ

Тарасенко Р. В.

Проблема протидії злочинам завжди займала одне з перших місць серед найбільш гострих проблем суспільства. Сьогодні пересічного громадянина насамперед цікавить питання швидкого виявлення й розкриття органами охорони правопорядку вчинених злочинів переважно загальнокримінальної спрямованості, адже вони безпосередньо посягають на його життя та здоров'я, житло чи майно. У цьому плані здійснення оперативними підрозділами першочергових оперативно-розшукових заходів виявляється найбільш дієвим засобом протидії "корисливим", "насилницьким", "корисливо-насилницьким", "вуличним" або "побутовим" злочинам, встановлення "за гарячими слідами" осіб, причетних

до їх учинення.

Можна констатувати, що сучасна криміногенна ситуація в Україні набуває загрозливих масштабів як за кількістю злочинних проявів, так і за ступенем їх руйнівного впливу на життєдіяльність суспільства, права й свободи громадян. На жаль, період реформування системи кримінального судочинства супроводжується суперечливими соціально-економічними та політичними процесами, що є головним чинником зростання рівня злочинності. За 4 місяці 2013 року розпочато 747479 кримінальних проваджень, з них закінчено 352553. Значна частка вчинюваних злочинів має замаскований характер, спостерігається певний рольовий розподіл, попередня підготовка та

© Р.В. Тарасенко, 2013

планування, цілеспрямований підбір об'єктів злочинних посягань, осмислений вибір способів вчинення протиправних дій та приховування або знищення слідів злочинної діяльності, збільшується кількість випадків цілеспрямованої протидії розслідуванню кримінального провадження на початковому етапі, тиску на потерпілих і свідків з боку причетних до учинення злочинів осіб.

За таких умов потребує ґрунтовного дослідження проблема захисту потерпілих і свідків під час проведення першочергових оперативно-розшукових заходів. Дослідженню окремих аспектів розкриття злочинів “по гарячих слідах” і проведення першочергових оперативно-розшукових заходів присвятили свої праці вітчизняні вчені Ю.П. Аленін, В.П. Бахін, О.М. Джужа, О.Ф. Долженков, В.О. Глушков, В.Я. Горбачевський, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, І.П. Козаченко, Є.Д. Лук'яничков, Д.И. Никифорчук, Ю.Ю. Орлов, В.Л. Ортинський, С.М. Стахівський та інші. Проте, незважаючи на значний внесок, дослідження зазначених науковців лише поверхово торкалися питань захисту учасників кримінального судочинства. Розробка ж сучасного наукового супроводження й ефективного здійснення першочергових оперативно-розшукових заходів обов'язково має включати питання забезпечення безпеки потерпілих від злочинів і встановлених органами правопорядку свідків злочинів.

Стосовно зазначеної проблематики варто виходити зі змісту комплексу заходів, що здійснюються міліцією негайно після надходження інформації про скоєння злочину задля встановлення особи, яка скоїла злочин, а також доведення її провини. Організація й тактика невідкладних оперативно-розшукових і інших заходів, проведених на початковому етапі після одержання повідомлення про злочинну подію, визначають сутність розкриття злочинів “по гарячих слідах”. На сьогоднішній вітчизняній правозастосовній практиці дуже мало уваги приділяється захисту свідків злочинів, особливо тих, які опинилися на місці вчинення злочинів випадково та особистість яких невідома причетним до протиправної діяльності особам. Такі особи переважно встановлюються оперативними підрозділами під час першочергових оперативно-розшукових заходів. Вітчизняна правова наука й законодавство не містять визначення випадкового свідка. Тож, на перший погляд, незрозуміло, чи це випадковий перехожий, чи випадковий очевидець злочину або ж особа, яка випадково виявила сліди злочину.

У межах нашої публікації під випадковим свідком ми будемо розуміти особу (свідка по кримінальному провадженню), яка випадково опинилася на місці вчинення злочину чи якій випадково стали відомі обставини учинення злочину, при чому її особистість залишається невідомою для причетних до вчинення злочину осіб. Стосовно випадкових свідків у спеціальній літературі описаний випадок, коли члени банди увірвалися на вечірку, і в процесі бійки був убитий один з гостей. Випадковий свідок, який бачив вбивство, зробив у поліцію заяву, що була підтверджена іншими свідченнями. Свідок отримав від банди погрози помсти, якщо він дасть свідчення в суді. Орган, який займається захистом свідків, вирішив, що в цій ситуації можна зберегти анонімність свідка, і це стане достатнім захистом, у зв'язку з чим він звернувся до суду. Прохання було задоволено на підставі того факту, що свідок піддається загрози, якщо його особистість стане відомою. Для укріплення особистості свідка під час судового процесу його голос був викривлений, а сам свідок був схований за екраном [8, 31]. Так, за

допомогою закритої телевізійної чи відеоконференційної мережі правоохоронним органам вдається забезпечити анонімність випадкового свідка. Аналогічні можливості передбачені національним кримінальним процесуальним законодавством [3, ч. 4 ст. 228, п. 2. ч. 1 ст. 232, ст. 336, ст. 352].

Тож ефективно захистити випадкового свідка можливо шляхом забезпечення його анонімності, тобто застосування заходів, спрямованих на захист персональних даних, і заходів, спрямованих на унеможливлення контактування взятої під захист особи з іншими учасниками під час кримінального провадження та її ідентифікації за зовнішніми ознаками. Такі заходи передбачені окремими положеннями Кримінального процесуального кодексу України та Закону України “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві”:

1) проведення упізнання особи поза візуальним та аудіоспостереженням того, кого впізнають, з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства [5, п. 6) ст. 15];

2) проведення допиту, впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування зі змінами зовнішності й голосу особи, якій забезпечується захист [3, ч. 1 ст. 232];

3) судове провадження в режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення зі змінами зовнішності й голосу особи, якій забезпечується захист [3, ч. 1 ст. 336];

4) закриті судові засідання [5, ст. 16].

Частина 4 ст. 228 діючого КПК закріплює можливість з метою забезпечення безпеки особи, яка впізнає, проводити впізнання в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, тобто поза її візуальним та аудіоспостереженням. Також, відповідно до положень цієї статті при пред'явленні особи для впізнання особі, щодо якої вжито заходів безпеки, відомості про особу, взятую під захист, до протоколу не вносяться й зберігаються окремо [3, ч. 5 ст. 228]. Проте чи є необхідність у тому, щоб не вносити до протоколу справжні відомості про особу? Адже взятим під захист особам у протоколах слідчих дій та інших матеріалах кримінального провадження справжнє прізвище, ім'я, по батькові замінюється псевдонімами за постановою органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчого, прокурора або за ухвалою слідчого судді, суду про зміну анкетних даних [5, п. а) ст. 15]. Тож, як бачимо, спостерігається певна невідповідність норм КПК України й Закону України “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві”.

Додатково ч. 1 ст. 232 КПК України передбачає проведення допиту, впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування. Допит осіб, впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування можуть бути проведені в режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) у разі необхідності забезпечення безпеки осіб. Особа, якій забезпечується захист, може бути допитана в режимі відеоконференції з такими змінами зовнішності й голосу, за яких її неможливо було б упізнати [3, ч. 10 ст. 232]. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 336 КПК України з метою гарантування безпеки осіб судове провадження може здійснюватися в режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення, у тому числі, яке знаходиться поза межами приміщення суду (дистанційне судове провадження). При цьому особа, якій забезпечується

захист, може бути допитана в режимі відеоконференції з такими змінами зовнішності й голосу, за яких її неможливо впізнати [3, ч. 8 ст. 336].

Проведення упізнання особи поза візуальним і аудіоспостереженням того, кого впізнають, а також режим відеоконференції як попереджувальні міри знижують загрозу фізичній безпеці підзахисної особи і ймовірність її залякування з боку обвинуваченого в залі суду. КПК України також не вимагає в цих випадках наявності реальної загрози життю, здоров'ю особи, яка впізнає чи надає свідчення. Як з цього приводу зазначають О.О. Гриньків і А.О. Ляш, під час вивчення й аналізу кримінальних справ, у яких проводилося впізнання поза візуальним спостереженням того, кого впізнають, виявлено те, що слідчими ОВС було допущено низку процесуальних помилок. Цю слідчу дію вони проводили не як захід забезпечення безпеки відповідної особи, а як звичайну слідчу дію, тобто в матеріалах справи відсутні будь-які фактичні дані щодо загрози життю, здоров'ю чи майну особи, яка впізнає [7, 140-141]. Іншими словами, слідча практика пішла по шляху прийняття зазначених мір навіть у тих випадках, коли існує ймовірність певної загрози свідку чи потерпілому.

Виправданням під час проведення першочергових оперативно-розшукових заходів є застосування заходів, які унеможливають контактування з іншими учасниками кримінального провадження, щодо потерпілих. Забезпечити компетентним суб'єктам анонімність потерпілих неможливо, адже вони відіграють центральну роль у кримінальному процесі. За загальною думкою, потерпілі через їх вразливість повинні отримувати державну допомогу до, під час і після участі в кримінальному процесі. За відсутності альтернативних засобів доказування вини підозрюваних (обвинувачуваних) потерпілі через важливість власних свідчень можуть піддаватися серйозній загрозі.

Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 р., яка передбачає не лише доступ до правосуддя й соціальний захист, а й визначає необхідність державного захисту жертв злочинів при здійсненні ними допомоги в судовому переслідуванні правопорушників. Під терміном "жертви" розуміються особи, яким індивідуально чи колективно було завдано шкоди, включаючи тілесні ушкодження або моральні збитки, емоційні страждання, матеріальні збитки або суттєве обмеження їх основних прав у результаті дії або бездіяльності, порушуючи діючі національні кримінальні закони держав, включаючи закони, що забороняють злочинне зловживання владою.

Україна, як член Ради Європи, повинна дотримуватись Рекомендації щодо становища потерпілого в межах кримінального права та кримінального процесу № R (85) 11 від 28 червня 1985 р., прийнятої Комітетом міністрів держав - членів Ради Європи, яка прямо зазначає: "Коли існує необхідність, і особливо коли йдеться про боротьбу з організованою злочинністю, потерпілому і його сім'ї повинен бути забезпечений ефективний захист від залякувань і можливої помсти з боку злочинця".

Тож за наявності серйозної загрози (реальної небезпеки) та важливості свідчень потерпілих вже на початковому етапі кримінального провадження вони можуть бути взяті під захист відповідно до Закону України "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві". Визнаючи необхідність

забезпечити благополуччя потерпілих і усвідомлюючи, що критерії включення в програму захисту свідків є занадто жорсткими, ряд країн впровадили спеціальні плани надання потерпілим державної допомоги, підтримки та захисту, які відрізняються від запроваджених у цих державах офіційних програм захисту свідків. Такі плани здійснюються в тісній співпраці з правоохоронними, судовими та імміграційними органами й мають на меті створити умови, які дозволять потерпілим, які знаходяться в уразливому становищі не тільки давати свідчення в обстановці фізичної безпеки, а й уникати повторної віктимізації. Вони містять: охорону поліції; тимчасове переселення в безпечне місце; правила доказування, що гарантують захист при дачі показань у суді (анонімність, відгороджування екраном, відеоконференція); помірну фінансову допомогу [8, 21].

Зазначені заходи можна назвати альтернативами програмам захисту свідків і вони мають бути впроваджені у вітчизняну правозастосовну практику. Подальше відпрацювання зазначених аспектів позитивно сприятиме вдосконаленню захисту потерпілих і свідків під час проведення першочергових оперативно-розшукових заходів зі встановлення осіб, причетних до учинення злочинів, а також інших обставин, що підлягають встановленню по кримінальному провадженню.

Література

1. Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН 15 листопада 2000 року від 15 листопада 2000 року // "Офіційний вісник України". - № 14. - 2006. - Ст. 1056.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 року // Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР), 1961. - № 2. - Ст. 15.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>. - Назва з екрану.
4. Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" від 18 лютого 1992 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992. - № 22. - Ст. 303.
5. Закон України "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві" від 23 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України, 1994. - № 11. - Ст. 51.
6. Ахжубеков А.Х. Правовое регулирование ОРД в Германии / А.Х. Ахжубеков // Оперативник. - 2005. - № 1. - С. 51.
7. Гриньків О.О. Заходи забезпечення безпеки в кримінальному судочинстві: Монографія / О.О. Гриньків, А.О. Ляш - Тернопіль: Астон, 2012. - 260 с.
8. Рекомендательные виды практики в области защиты свидетелей при производстве по уголовным делам, касающимся организованной преступности / Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности. - Нью-Йорк: Организация Объединенных Наций, 2008. - 117 с.

Тарасенко Р.В.

*кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
відділу організації наукової роботи ОДУВС
Надійшла до редакції: 09.04.2013*